

О. М. Мозолюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРОСТОРОВІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В ДРАМАТИЧНИХ ПОЕМАХ «ВІКОВІ НАШІ РАНИ» ІВАНА ОГІЄНКА

Пропонована стаття – це продовження лінгвістичного дослідження художньої спадщини Івана Огієнка, котрий збагатив нашу літературу розмаїттям тематики й жанрів, а мову несеяжним гострим і проникливим словом, яке кристалізується в тексті, породжує легкість читання, сприйняття змісту, або ж є світлою тінню слова предковичного, яке ні з ким не заgravало, було й залишається таким природним, налаштованим на мир, спокій, душевний лад, глибоко закріплене в християнську совісність.

Його твори вражають силою духу, вічної правди, неперевершеної любові до людини. Кожне слово Митрополита Іларіона пропущене насамперед через серце, а отже, створює гармонію сприйняття, має власне забарвлення, тональність, чудодійну енергетику, дарує відчуття величі й бажання читати й перечитувати унікальні творіння талановитого письменця, що вражають самотутністю, багатогранністю, глибиною, сміливістю.

Його творчість є неповторною, справжньою національною гордістю. Це й інтимна, громадянська, релігійна поезія, легенди, драматичні твори.

Автор статті характеризує просторові словосполучення зі значенням місця, зокрема просторової близькості та локалізації по колу. Простежує їх склад, варіативність на матеріалі збірки «Вікові наші рани» Івана Огієнка, що вийшла друком у Вінніпезі 1960 року й об'єднує п'ять драматичних поем: «Невинна кров», «Воскресення України», «На чужині», «За Україну», «В обіймах страждання», поділених на дії, яви, сцени та картини.

Крім того, відзначено активність уживання просторових словосполучень із первинними і вторинними приєднаннями в текстовому полотні Огієнкових творів.

Ключові слова: дистантні приєднання, локалізація, поеми, просторові словосполучення, просторовий орієнтир.

*Я взяв своє серце малими руками
Йї віддано поклав Україні до ніг,
І юна любов розцвілася між нами
І став я орати твердий переліг.*

Іларіон [6, с.2].

Іван Огієнко належить до тих людей, кого Бог нагородив багатьма талантами. Один із них – це хист письменця: глибоке відчуття Слова, вміння розгледіти не лише дно літературного колодязя, але й зазирнути «третім оком» у товщину семантичних пластів, збагнути важливість і влучність мовних зворотів, простежити їх народження, тобто доторкнутися всім єством до витоків, напитися спраглими устами з чистого мовного джерела пращурів, сприйняти потрібний словесний відтінок, що вирізняється спектром лінгвістичних кольорів, густотою величчя правків, звуковою гамою степів, лісів, полів, перелісків, багатою палітрою синтаксичних конструкцій. Усе це разом і є яскравим виявом індивідуальності письменника, вмінням працювати зі Словом – легко і невимушено, талановито й творчо, цікаво й переконливо, сильно й потужно... На віки!

Так жертовно творити міг лише справжній син своєї країни, котрий чесно й віддано служив українській справі, до останніх днів життя не полишав по-

движницької діяльності на ниві відродження нації, її мови та культури [8]. Його Божий дар, знання, ерудичія, відданість українському слову, вболівання за долю української мови, українського народу, надзвичайне ставлення до національних оберегів спрямовані на розвій духовного світу кожної людини, кожного з нас.

Неоціненна й багатоліка художня спадщина Митрополита Іларіона – це містецький витвір, зітканий міцними нитками з в'язками, а почасти й оберемками слів, які животочать різнотрав'ям української землі і нікого не залишають байдужим.

Драматичні поеми «Невинна кров», «Воскресення України», «На чужині», «За Україну», «В обіймах страждання», видані під назвою «Вікові наші рани» (Вінніпег, 1960), просякнуті боротьбою українського народу за своє національне визволення. На жаль, ця боротьба продовжується і в XXI столітті: на Сході України наші військові ціною свого життя намагаються зупинити «ворога-побратима».

Мета статті – характеризувати просторові словосполучення зі значенням місця, зокрема просторової близькості та локалізації по колу, простежити їх склад та варіативність у збірці поем «Вікові наші рани» Івана Огієнка.

Локативні словосполучення (з первинними й вторинними прийменниками), що передають загальне значення місця, протиставляються за ознакою дистантного й контактного розташування предметів. Словосполучення з дистантними прийменниками місця виражають дистантне місце реалізації дії чи перебування когось (чогось) безвідносно орієнтації (локалізація за ознакою близькості), а також із орієнтацією на конкретну сторону об'єкта (локалізація по колу, над просторовим орієнтиром, під просторовим орієнтиром, між двома та більше просторовими орієнтирами та перед просторовим орієнтиром) [2, с.284].

Локалізацію за ознакою близькості у збірці поем «Вікові наші рани» І. Огієнка передають дистантні статичні прийменники, які вживаються з родовим відмінком іменника – *біля, край, покрай, побіч, близько біля*; орудним – *під, понід, над*; місцевим – *при, у*. Кожен із названих прийменників у відповідному просторовому словосполученні (V·біля·S_g, V·край·S_g, V·покрай·S_g, V·побіч·S_g, V·близько біля·S_g, V·під·S_g, V·понід·S_g, V·над·S_g, V·при·S_g, V·у·S_g) функціонує зі своєрідним значеннєвим відтінком, створюючи яскравий синонімічний ряд.

Основним засобом вираження загальної просторової близькості до предмета в Огієнкових драматичних поемах є словосполучення з прийменником *біля* (V·біля·S_g). Наприклад:

Біля Учителя збирається великий гурт прочан... [6, с.32];

Оксана м'яким барвінком стелиться біля нього (Миколи)... [6, с.41];

Біля дверей чатує козака варта, щоб часом не ввірвались поляки, що грабують у Києві [6, с.53];

Вже пізно, Савко, сину любий,

Пора збиратися додому.

Я тут розмріявсь біля груби,

Забувши синову утому... [6, с.136];

Біжи до лісу, доню мила,

Й про все, що чула, дай там знати:

Що зло чатує біля хати,

Їм тут триматися не сила... [6, с.172];

На столиках біля хворих квіти [6, с. 226] та інші.

Варто зазначити, що в аналізованих поемах немає жодного прикладу вживання словосполучень із прийменником *коло* з семантикою загальної просторової близькості. Автор все ж таки надав перевагу прийменникові *біля*, який у сучасній формі з'явився лише наприкінці XVIII ст. [1, с.433].

Найвищий ступінь просторової близькості в драматичних поемах «Вікові наші рани» передають словосполучення з прийменником *при* (V·при·S), що є найбільш уживаними автором. Наприклад:

*Плету я віночки
З свого Піснопіння,
Й складаю в рядочки
При Троні Спасіння! ... [6, с.25];
Коли Єпископів не стало,
Кому **при** Церкві стать на чати? [6, с.65];
Воейков робить це навмисне, –
При наших вікнах катувати... [6, с.113];
Моя Україно солодка,
Мої братове орлокрилі, –
Уже **при** березі ось лодка,
Процайте, серцю любі й милі! ... [6, с.136];
А я не раджу бути **при** хаті,
Щоб вас і справді не схотили [6, с.175].*

Аналізований прийменник у поєднанні з займенниками, що заступають особові назви, вживається з семантикою «просторово-присособової близькості» [5, с.40], як-от:

*Господь, як Батько, **при** мені,
Й мене веде Його Десниця,
Тому думки мої ясні,
Як в плесі тихому водиця! ... [6, с.140];
Творець пошле Своє спасіння, –
При нас на варті Божі Руки, –
Й заграє нам Зоря Весіння,
І згине марево розпуки! ... [6, с.264].*

Проте в одній із п'яти поем, а саме «За Україну», ми натрапили на єдиний приклад словосполучення з локалізацією найтіснішої просторової близькості, де особовий займенник замінює не особову назву, наприклад:

*Прямо – входові двері, праворуч – дві вікні, ліворуч – канапка, **при** ній круглий стіл [6, с. 150].*

З. Іваненко стверджує, що словосполучення з прийменником *при* використовуються також «для відтворення просторової близькості і в творах публіцистичного та наукового стилів» [5, с.40], а отже, не втратили продуктивності.

Заслугою твору на увагу і єдине словосполучення V·у·S_г на означення безпосередньої просторової близькості з іменником у місцевому відмінку:

*Заступись за нас змучених, Скорбная Мати,
Лежимо у ногах Твоїх ниць:
Дай нам радість святого спокою зазнати,
Віджени чорний сум з наших лиць! [6, с.16].*

Окрім того, в поемі «На чужині» спостережене лише одне словосполучення V-близько біля·S_г, просторові відношення в якому виражені за допомогою вторинного прийменника *близько* прислівникового походження та прийменника *біля*:

*Я так промерз, мій сину любий,
Нехай хоч тіло я погрію...
Я сяду **близько біля** груби,
Про рідне й миле хоч помрію... [6, с.116].*

Таке словосполучення (і подібні), на думку К. Городенської, має значення просторової близькості з відтінком відносної віддаленості [2, с.285].

У текстовому полотні Огієнкових поем функціонують також словосполучення з давнім прийменником *край* (V·край·S_g) і пізнішого походження *покрай* (V·покрай·S_g), які, виражаючи значення просторової близькості, уточнюють місце дії чи перебування на самому краю предмета. Наприклад:

*Хто нищить Святоці Господні,
Хто пам'ятки руйнує Божі,
Той конче стане **край** безодні,
Йї вона ковтне діла негожі! ... [6, с.44];
Я тут вартую **край** палати,
А в разі чого, дав вам знати! ... [6, с.97];
Пронеслась чутка, – на чужині,
В пісках гарячих **край** Бендер,
Закрились очі ті орлині,
Великий гетьман наш помер... [6, с.99];
Владико, там селян нагнали,
І будуть люто катувати...
Усі кусливі, як шакали,
Кобилу ставлять **край** палати...*

(Кобила – лавка, до якої прив'язували й били катованих за незаплатені податки) [6, с.110];

*Дівчина з Парубком сидять **покрай** інших... [6, с.13];
Оксана з Миколою стоять, як і сиділи, **покрай** прочан... [6, с.16].*

Складний прийменник *покрай* із подібним значенням, що утворився з первинного *по* та співвідносного з адвербіалізованою безприйменниковою відмінковою субстантивною формою *край*, Митрополит Іларіон спостеріг і в творчості Тараса Шевченка: «**Покрай** улиць поспішали заспані дівчата» [7, с.178].

У драматичній поемі «Невинна кров» нашу увагу привернуло словосполучення з прийменником *побіч* (V·побіч·S_g) із семантикою просторової близькості, але розташуванням когось (чогось) лише з одного боку якогось предмета. Наприклад:

*... Свята Данилова Гора в Холмі, а на ній очі в себе вбирає в зелені садків висока біла Дзвіниця й білий Собор Пречистої **побіч** неї... [6, с.11].*

Аналізоване словосполучення з прийменником *побіч*, що співвідносний із морфологізованим прислівником, має відтінок усного мовлення і фіксується загалом творами українських письменників XIX століття [5, с.50-51].

Семантично близькими до вищерозглянутих є словосполучення V·під·S_i (переважають) і V·попід·S_i, V·над·S_i (вживаються рідко), у яких основні значення прийменників *під*, *понад* (вертикальна локалізація нижче просторового орієнтира) й *над* (вертикальна локалізація вище просторового орієнтира) нівелюються й вони набувають нового значення – розміщення або перебування недалеко чи збоку об'єкта-орієнтира. Наприклад:

*Шведи і Мазепа були розбиті **під** Полтавою 27 червня (8 липня) 1709 року [6, с.99];*

*Скаргу я вніс був до Приказу:
Не місце кату **під** Собором... [6, с.113];
Дем'яни – церковне село **під** Ростовом... [6, с.113];*

О ні, — наука нам потрібна,
Але навчайсь в супрузі з Богом:
Без Віри ми — черва нездібна,
Бо згинем в себе й **під** порогом! ... [6, с.243];
По морю страждання несуть мене хвилі,
І полум'ям палять пекельним...
Терпіти ці муки я більше не в силі, —
Загину **під** берегом скельним! ... [6, с.260];

Усі товпляться **понад** муром, як сполошені вівці [6, с.36];
Старші посідали на лавах **понад** стінами, а молодші стоять [6, с.53];
Каторжний концентраційний табір у далекому Сибіру **над** річкою
Колімою [6, с.197];

Лежать великі стоси зваленого дерева, яке каторжани пиляють на рівні колоди, і складають у менші стоси **над** берегом [6, с.197].

Наведений ілюстративний матеріал яскраво свідчить, як словосполучення з прийменниками *під* і *над* набувають значення просторової близькості, розширюють синонімічний ряд, виконуючи функцію контекстуальних синонімів аналізованих попередньо локативних словосполучень із прийменником *біля*. Крім того, прийменник *над* у своєму вторинному значенні, що виникає у відповідних умовах тексту поем, уживається лише з назвами місцин видовженої форми, зокрема *річка*, *берег*. А словосполучення з прийменником *понад*, набуваючи значення просторової близькості з дистрибутивним відтінком, виконують роль семантичного синоніма щодо основного словосполучення V·біля·S_g.

Семантику просторової локалізації по колу, в центрі якого міститься просторовий орієнтир, у драматичних поемах Івана Огієнка передають словосполучення з дистантними вторинними прийменниками, співвідносними з морфологізованими прислівниками [1, с.438; 3, с.63], — *кругом*, *круг*. Наприклад:

*Книжки на полицях, підлозі,
Книжки **кругом** мене горою, —
Це друзі найперші по Бозі,
Це батько і мати порою!* [6, с.110];
*І справді, мало ми навчались
Пристойно вдома працювати, —
Любенько з байдами братались,
І танця різали **круг** хати... [6, с.214];
Я бачу, — Господь **кругом** мене,
Я чую Його скрізь Опіку... [6, с.267];
Круг мене вітає Марія
У хмарах пахкого кадила,
І чую, — цілюща Надія
Бере мене тихо на крила! ... [6, с.267];
Оглянися довкола,
Йй подивися спроквола, —
Кругом тебе Господь в кожнім творі... [6, с.269].*

Аналізовані словосполучення V·кругом·S_g та V·круг·S_g у тексті поем трапляються рідко. Щоправда, З. Іваненко стверджує, що найпродуктивнішими вони були в мові письменників XIX століття. Переважають у розмовній мові, художній літературі та почасти публіцистиці [5, с.43], наприклад: *Круг містечка Берестечка своїм трупом вкрили* [7, с.124].

Просторові словосполучення з прийменником *кругом* трапляються в пам'ятках української мови XVII століття [1, с.438]. У сучасній українській літературній мові прийменники *кругом* і *круг* є стильовими еквівалентами прийменників *навколо* й *довкола* [2, с.285].

Як свідчать наші спостереження, просторові словосполучення з дистантними прийменниками, що виражають значення місця (локалізацію за ознакою близькості та локалізацію по колу), є досить-таки функційними у збірці поем «Вікові наші рани» І. Огієнка і становлять відповідні семантичні групи. До найбільш продуктивних належать словосполучення зі значенням просторової близькості, зокрема з прийменниками *біля*, *при*, *під* ($V \cdot \text{біля} \cdot S_{\text{б}}$, $V \cdot \text{при} \cdot S_{\text{р}}$, $V \cdot \text{під} \cdot S_{\text{п}}$), меншою мірою з прийменником *край* ($V \cdot \text{край} \cdot S_{\text{к}}$). Непродуктивними виступають словосполучення з прийменниками *близько* *біля*, *побіч*, *над*, *у*, *покрай*, *побіч* із семантикою просторової близькості та словосполучення з прийменниками *кругом*, *круг* із значенням локалізації по колу, в центрі якого міститься просторовий орієнтир.

Драматичні поеми Митрополита Іларіона – це наше минуле, наша історія, біль, чужання, гордість за сильних духом людей, котрі були, є і завжди будуть справжніми патріотами, героями своєї Батьківщини, і, мабуть, досвід... На жаль, історія повторюється. І це вочевидь. Тому хочеться звернутися до великого сина України теплими, проникливими словами з «Маленьких історій для душі» Мирослава Дочинця: «Твоє письмо – це твоє дихання, твій пульс, яснобачення твоєї душі. Зрештою, це задзеркалля, куди тайдомо весь час хочеш зазирнути» [4, с.191].

Список використаних джерел:

1. Бевзенко С.П., Гриценко А.П., Лукінова Т.Б. та ін. Історія української мови. Морфологія. Київ, 1978. 540 с.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. Київ, 1993. 336 с.
3. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. Київ, 1980. 286 с.
4. Дочинець М. Світло семи днів. Маленькі історії для душі. Мукачєво, 2018. 207 с.
5. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. Київ; Одеса, 1981. 144 с.
6. Митрополит Іларіон. Вікові наші рани. Вінніпег, 1960. 272 с.
7. Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови. Вінніпег, 1961. 288 с.
8. Наукова і творча спадщина Івана Огієнка (Митрополита Іларіона). URL: <http://revolution.allbest.ru/history/00253361o.html>.

The proposed article is a continuation of the linguistic study of the artistic heritage of Ivan Ohienko, which enriched our literature with the diversity of themes and genres, and the language by the immense sharp and penetrating word that crystallizes in the text, gives rise to ease of reading, perception of the content, or is the light shadow of the word of the ancestor, which with whom he did not bother, was and remains so natural, tuned to peace, calm, spiritual order, deeply enshrined in Christian conscientiousness.

His works are striking by the power of spirit, eternal truth, unmatched love for man. Each word of Metropolitan Ilarion is passed first through the heart, and thus creates a harmony of perception, has its own color, tone, miraculous energy, gives a sense of grandeur and a desire to read and re-read its unique creations of talented writer, striking identity, versatility, depth, courage.

His work is unique, real national pride. This is intimate, civic, religious poetry, legends, dramatic works.

The author of the article describes spatial combinations with the value of a place, in particular spatial closeness and localization in a circle. Tracks their composition, variability on the material of the collection «Our Age's Wounds» by Ivan Ohienko,

published in Winnipeg in 1960, and unites five dramatic poems: «Innocent Blood», «Resurrection of Ukraine», «In a Country», «For Ukraine», «In the arms of suffering», divided into actions, manifestations, scenes and pictures.

In addition, the activity of using spatial phrases with primary and secondary prepositions in the text canvas of Ohiienko's works is noted.

Spatial phrases with distant prepositions expressing the meaning of a place (localization on the basis of proximity and localization in a circle) are quite functional in the collection of poems «Our age-old wounds» by I. Ohiienko and constitute corresponding semantic groups. The most productive are phrases with the value of spatial proximity, in particular with prepositions near, at, under ($V \cdot \text{near} \cdot S_g$, $V \cdot \text{at} \cdot S_p$, $V \cdot \text{under} \cdot S_p$).

Key words: distant prepositions, localization, poems, spatial phrases, spatial landmark.

Отримано: 25.09.2018 р.

УДК 008+37(477:470)«16»:001(477)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.116-119

Р. І. Монастирська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

I. ОГІЄНКО ПРО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ВПЛИВ УКРАЇНИ НА МОСКОВІЮ В XVII СТОЛІТТІ

У статті йдеться про показовий стан української культури й освіти часів Київської держави, поширення українських книжок у Московії, передумови виникнення словників; схарактеризовано відтворений Іваном Огієнком «Українсько-російський словник початку XVII-го віку».

Ключові слова: культурно-освітні взаємини, XVII століття, Україна, Московія, Українсько-російський словник, Іван Огієнко.

Духовне відродження українців з року в рік набуває все нових якостей. Десятиліттями замовчувана спадщина діячів української культури й освіти, яка берегла в собі колосальний науковий потенціал, відкриває нам істину, повертає до нас книги, статті, лексикографічні праці, що лежали у спецфондах. Тож сьогодні відкриваємо ще одну сторінку достеменно правдивої й повноцінної історії рідної української культури, завдячуючи **Іванові Огієнку** (1882-1973) – мовознавцю, історичу церкви, культурологу, авторові перекладу «Біблії» сучасною літературною мовою, першому ректору *Кам'янець-Подільського національного університету*, який гордо носить сьогодні його ім'я. У спадщині І. Огієнка – близько тисячі праць, більшість з яких присвячена проблемам української культури й освіти. Серед найбільш значущих – кількатомна «Наша літературна мова», у якій опрацьовано тисячі історичних і етнографічних джерел та літературних творів, «Історія українського друкарства», «Дохристиянські вірування українського народу», «Українська церква за час Руїни», «Візантія й Україна», «Князь Костянтин Острозький» тощо. Варта уваги й праця І. Огієнка з історії культурно-освітніх впливів України на Московію «Українсько-російський словник початку XVII-го віку», що ввійшла до наукової збірки праць інституту слов'янознавства Української Вільної Академії Наук (Вінніпег, Канада). Цю працю автор присвятив давнім українсько-російським взаєминам, окреслив культурно-освітні відносини того періоду, потрактував передумови виникнення першого відомого нам Українсько-російського словника, укладеного на початку XVII століття.